Els aeròdroms del Vallès Oriental durant la Guerra Civil

Ponències
Anuari del
Centre d'Estudis
de Granollers
2005

Si un matí, passejant pel pla de Llerona ens aturem i mirem en direcció al camp de vol de la Garriga veurem un terreny del qual pocs recordaran la importància que va tenir durant la Guerra Civil.

Des de l'aeròdrom de la Garriga s'enlairaven diàriament esquadretes de bombardeig que tractaven de frenar l'avançada de les tropes de Franco cap al cor de Catalunya. Des d'aquí, i des del veí camp de Cardedeu, els avions batien objectius als fronts de l'Ebre i Balaguer. Al mateix temps, a l'aeròdrom de Montmeló-Montornés, els pilots novells així com els que es guarien de les ferides de guerra, rebien l'entrenament necessari per combatre. En 1939 els tres aeròdroms acollien les esquadretes de caces que, en retirada, defensaven diàriament el cel de Barcelona dels atacs aeris.

Tot començà a finals de 1937, quan la República Espanyola veia com el seu terreny minvava enfront dels exèrcits de Franco. A la primavera de 1938, aquestes forces ja havien arribat al mar per la província de Castelló i el «front a casa» era quasi assegurat. *La Jefatura de Obras* de les Franqueses va començar una política de construcció d'aeròdroms per col·locar-hi escoles de vol, camps per als caces, per als bombarders, etc. A la nostra comarca ja existien el de la Garriga i també el de Cardedeu —d'origen civil i ampliats amb motiu del conflicte— al temps que es va creure necessari construir-ne un de més; el darrer de la comarca, l'aeròdrom de Montornès del Vallès, anomenat de Montmeló.[1]

[1] L'any 2004 David Gesalí va guanyar la beca de recerca històrica de l'Ajuntament de Montornès per tal d'estudiar el camp d'aviació de Montornès, actualment treball en curs. El mateix autor ha publicat recentment la monografia *Delfín. El avión Grumman CC&F G-23 en la guerra civil española*, Escuadra7, Montmeló, 2005 (344 pàgines, 370 fotografies) sobre la història d´un grup aeri format a Cardedeu el maig de 1938 i que va ser la base permanent del grup, que conté una descripció de la història del camp i les seves instal·lacions. Té en preparació un llibre sobre el Grup 30 de Natatxes i la seva segona esquadreta amb seu a la Garriga, amb una descripció de la història del camp i les seves instal·lacions. Sobre l'aeròdrom de la Garriga, vegeu: Lluís Cuspinera, «Casa i hangar Esteve Fernández a la Garriga, 1933», *Lauro. Revista del Museu de Granollers*, núm. 11, pàg. 112-116.

La construcció dels aeròdroms, com en tots els casos va ser una realitat diària, que va començar amb la selecció de personal civil per a l' esplanació. Per a aquestes persones i per a la població, allò va ser el dia a dia. Una cosa que va començar del no-res, que va alterar la vida diària de forma remarcable i de la qual, un cop acabada la guerra, el record es va difuminar fins a esvair-se. Amplis camps d'aviació, amb diversos refugis subterranis de diferent grandària i, un per cada camp, amb cabuda per a més de dues-centes persones, van desaparèixer del record després que els terrenys fossin retornats als seus antics propietaris. Avui és motiu de sorpresa per a tothom, només els més vells semblen recordar alguna cosa...

Vivim uns moments en què tots els municipis volen retrobar la seva història com un motiu d'afirmació de la realitat actual i al mateix temps d'una enyorança d'uns pobles que definitivament hem perdut. Dintre dels temes d'interès és molt present la Guerra Civil i moltes viles busquen la seva història a la guerra oblidant que varen tenir un aeròdrom. Amb aquesta recerca volem donar a conèixer als vallesans un episodi de la seva història recent que està totalment esborrat de la memòria col·lectiva, una part de la història local que és totalment invisible i que, tan sols anomenar-la, sorprèn. Tots els veïns estan preparats per descobrir que en el seu municipi hi hagué una vila romana o ibèrica; però cap està al corrent que a la seva vila hi havia pilots que els matins de gener de 1939 s'enlairaven per lluitar en el cel de Barcelona o d'altres que perdien la vida en entrenaments rutinaris amb avions envellits.

El treball d'investigació que presentem té com a objectiu la recuperació de la memòria històrica envers els aeròdroms. Es pretén aconseguir el màxim d'informació per poder tractar els apartats següents:

- Antecedents: Els camps civils de preguerra de la Garriga i Cardedeu
- Marc històric general, ofensiva al Mediterrani de 1938 i construcció dels camps d'aviació a Catalunya.
- Construcció d'un camp, tècniques.
- El camp de la Garriga. Descripció, ampliació i nomenclatura del camp
- El camp de Cardedeu. Descripció, ampliació i nomenclatura del camp.

Segona esquadrilla de Polikarpov RZ natatxes a l'aeròdrom de la Garriga l'any 1938 (Fotografia: Héctor de Diego, pilot de la segona esquadrilla).

• El camp de Montmeló. Descripció, creació i nomenclatura del camp.
• Els veïns i els camps d'aviació: implicació de la població. Obres i bombardeigs
• La vida operativa dels aeròdroms i els fets militars relacionats .
• 1939, l'entrada de les tropes franquistes, el fi de la guerra i la tornada dels terrenys. El material aeronàutic recuperat als aeròdroms.
• Els avions dels aeròdroms vallesans. Models, característiques, etc.
• Ahir i avui. Canvis en el paisatge: els vestigis.

Com acabem d'assenyalar, un dels objectius seria el retrobament amb el paisatge històric: descobrir als veïns que aquelles coses que han vist o no han vist, però davant de les quals han passat durant anys, són refugis antiaeris del camp i que certs masos oblidats varen ser casernes on més de cinquanta soldats vigilaven les instal·lacions. En última instància es pretén sol·licitar formalment l'inventari i la conservació d'aquest patrimoni com a bé local, una iniciativa en la qual la comarca del Vallès Oriental podria actuar

com a capdavantera, ja que cap comarca ha preservat íntegrament els seus vestigis aeronàutics de forma conjunta i articulada.

Aquesta actuació ha d'atendre tant el patrimoni tangible com l'intangible. El tangible està en perill de desaparició si no es dóna a conèixer. L'intangible, que es conserva només a través de la memòria oral, fa que l'estudi sigui encara més urgent. Pel moment històric que ens ocupa, encara existeixen persones que poden explicar el sentit de tot el conjunt de vestigis que els aeròdroms del Vallès ens han deixat.

El treball de recerca ha d'integrar fonts documentals, memòria oral i treball de camp. La recerca documental inclourà: a/ l'inventari de la documentació trobada en relació amb els aeròdroms; b/ la sol·licitud de còpia i drets de reproducció dels documents descoberts de necessària inclusió en el futur llibre. Entre els arxius que contenen documentació específica sobre els aeròdroms de la comarca del Vallès Oriental hi ha els següents:

- **Archivo Histórico del Ejército del Aire (Villaviciosa de Odón):** planimetria, expedients, informacions d'intel·ligència, informacions d'operacions i expedients de personal vinculats als aeròdroms, mètodes constructius dels aeròdroms.
- **Archivo General Militar de Ávila:** arxiu dedicat a la documentació de la Guerra Civil, en el que hi ha fons de diverses unitat republicanes.
- **Arxiu Nacional de Catalunya:** documentació sobre els últims dies dels aeròdroms i la seva ocupació per les tropes italianes.
- **Arxiu Topogràfic de Catalunya:** documentació sobre els últims dies dels aeròdroms i la seva ocupació.
- **Arxiu de l'Associació d'Aviadors de la República (ADAR), delegacions Barcelona i Madrid:** llibres de vol, documents personals i fotografies dels aeròdroms.
- **Arxius municipals de la comarca del Vallès Oriental:** correspondència d'alcaldia, assumptes, comissions de govern, etc., del període de la Guerra Civil.
- **Fons privats:** col·leccions particulars en les quals hi ha informació dels aeròdroms.
- **Ufficio storico de l'aeronautica:** documentació relativa a la participació de l'aviació italiana en la Guerra Civil espanyola conservada en aquest i altres arxius italians.

La recuperació de memòria oral inclourà entrevistes amb els testimonis de la construcció i modificació del aeròdroms i de la seva posterior activitat bèl·lica. En cadascuna de les entrevistes es realitzarà: a/ una biografia de cadascun dels testimonis, detallant la vinculació i els records envers l'aeròdrom i la població; b/còpia dels documents que es considerin de rellevància per el projecte, tal com llibres de vol, carnets o fotografies. A banda de les entrevistes que es buscaran entre els residents a les poblacions veïnes dels aeròdroms que l'any 1938 van participar en les obres d'esplanació dels camps d'aviació, es poden esmentar les següents:

• Entrevista a Manuel Trigos Gomez, sergent cap de l'aeròdrom de Montmeló des de poc després d'entrar en funcionament fins al final de la guerra.
• Entrevista a Dionisi Calvarons Tomàs, tinent pilot el 1939 i que va ser protagonista de la darrera i molt sorprenent acció al aeròdrom de Montmeló (enregistrada l'abril de 2002).
• Entrevista a Francesc García Martínez, José Soler Maza i altres pilots destinats a Cardedeu durant la guerra.
• Entrevista a Héctor de Diego Ortega, pilot de bombardeig destinat al camp de la Garriga.

Del treball de camp, a més de la recerca de toponímia dels masos i contrades afectats per l'aeròdrom,
cal detallar :

• Enregistrament fotogràfic dels vestigis dels aeròdroms.
• Comparativa dels indrets recollits a les fotografies d'època amb l actualitat.
• Ubicació dels vestigis i topografia dels aeròdroms.

1. Aeròdrom de la Garriga.
    - Masia-caserna de comandament
    - Garita d'entrada
    - Refugi d'Estat Major (capacitat: 200 persones)
    - Dos refugis elementals
    - Polvorí
    - Menjador de tropa
    - Caseta del sergent informador (cos de guàrdia dels aviadors)

2. Aeròdrom de Cardedeu
   - Masia-caserna de comandament
   - Refugi d'Estat Major (capacitat: 200 persones)
   - Tres refugis elementals

3. Aeròdrom de Montmeló
   - Masia-caserna de comandament
   - Refugi d'Estat Major (capacitat :200 persones)
   - Un refugi elemental

Donar a conèixer aquesta història singular i recent és que el que volem fer per tots el mitjans a la nostra disposició. Volem que la població d'aquestes viles de la nostra comarca es sorprengui en saber que existeixen refugis soterrats per a més de dues-centes persones; que hi queden refugis a peu de camp, garites dels sentinelles, polvorins i fins i tot fotografies, i que tot això, probablement, valdria una passejada algun diumenge i la seva conservació per a futures generacions com a patrimoni tangible mereixedor d'una actuació d'abast comarcal, valenta i pionera, per a la seva catalogació.

David Gesalí Barrera
Albert Reche Ontillera
Historiadors